

ДО ПИТАНЬ ЕТНІЧНОЇ ІСТОРІЇ ТА НАЦІОНАЛЬНОГО ВИЗНАЧЕННЯ УКРАЇНЦІВ СЛОВАЧЧИНИ

Мирослав СОПОЛИГА

Словаччина внаслідок свого географічного розташування та надзвичайно складних історичних умов є багатонаціональною країною. Крім словаків, на її території живуть також представники інших народів, яких прийнято називати етнічними групами чи національними меншинами. Наше суспільство сьогодні займається передусім вирішенням проблем, пов'язаних з угорською та ромською (циганською) меншинами, і вже менше турбується про наболілі питання інших етнічних груп, які проживають у Словацькій республіці та вважають її своєю батьківщиною.

Однією з них є порівняно велика група, що має різні історичні та сучасні назви: “русини”, “руснаки”, “рутени” (“Rutheni”), “малороси”, “карпатороси”, “угроруси”, “руси”, “руські люди”, “русини-українці”, “українці” тощо. Хоча статистичні дані останнього перепису наводять лише 30–35 тисяч жителів Словаччини української (русинської) національності, в дійсності кількість цієї меншини перевищує 150 тисяч осіб¹. Вони заселяють біля 220 сіл, компактно розташованих на території Північно-Східної Словаччини уздовж словацько-польського кордону, починаючи селом Убля, що межує з Україною, та кінчаючи найзахіднішим селом Остурня в Попрадському окрузі. З півночі на південь ця етнічна територія сягає приблизно 10–20 км. У даному разі йдеться про етнічну меншину, яка в результаті певних історичних обставин була відмежована від основного ядра свого народу політичним кордоном. Якраз той факт, що східнославацькі українці ніколи не жили єдиною спільнотою зі своїм матірним народом, зумовив складні етнічні процеси, які нам необхідно пізнати, щоб усвідомити свою історію і культуру. Формування етнічної та національної свідомості відбувалося тут значно повільніше та набагато складніше в порівнянні з основною масою українців.

Культура закарпатських українців мусила довго опиратись натиску мадяризації, латинізації, словакізації і т. п. І тільки глибоке почуття власної гідності сприяло тому, що в кількосторічному полоні іноземних сусідніх культур

східнославацькі українці зуміли зберегти свою етнічність, тобто властивості, які набули в процесі історичного розвитку та в наслідку специфічних природних й суспільних умов.

Під час перепису населення Чехословаччини в 1991 р. перший раз в історії цієї етнічної групи дійшло до штучного (статистичного) розподілу на дві самостійні національності — українську та русинську. Це було зроблено за визначної ідейної та матеріальної підтримки закордонних меценатів в рамках т. зв. програми деукраїнізації Східної Словаччини². Словаччина після т. зв. ніжної революції 1989 р. набирає курс демократичного розвитку суспільства. Здавалось би, що й для національних меншин будуть створені кращі умови. Однак у випадку українців ситуація аж занадто скомплікувалася. На жаль, вищезгадане розкускування єдиного етнічного організму триває донині, незважаючи на протистояння переважної більшості населення українсько-руського походження, а також представників відповідних національних організацій³. Отже, і під час останнього перепису в Словаччині (2001 р.) сепаратистичні тенденції не тільки підтримувалися, але й, у порівнянні з попереднім переписом, супроводжувалися набагато сильнішою антиукраїнською “прорусинською” агітацією й пропагандою, фінансованою зокрема з-за кордону⁴.

У словацьких масовокомунікаційних засобах вже понад 10 років вживається переважно лише термін “русин” (“русинський”), а про українців говориться найчастіше з метою дискредитації та спотворення цієї національності та їхньої культурно-історичної спадщини⁵. Безліч абсурдних інформацій про “українські мафії” на Словаччині, і то навіть з уст міністрів, навряд чи сприяють зміцненню національної свідомості тутешніх українців. На жаль, і на сторінках словацької наукової літератури під впливом “революційної” активізації “русинських народних будителів” почали з'являтися різні дезінформації по відношенню до української етнічної меншини. Яскравим прикладом цього є “Енциклопедія народної культури Словаччини” (1995 р.). Ця репре-

зентативна двотомна праця, метою якої є комплексно подати широкій громадськості найосновніші відомості про народну культуру в Словаччині, містить тенденційно спрямоване гасло “Українці в Словаччині”⁶. Це – найкоротше та науково найбільш гасло про іноетнічну групу в енциклопедії взагалі. Твердження, що українська національна меншина в області Північно-Східної Словаччини “сформувалася з первісних жителів цієї області – русинів після Другої світової війни під впливом українізації, яка була мотивована політичними аспектами” і що після Другої світової війни в Словаччині “виникли інституції та установи, які в своїй назві наводили, що вони українські, як наприклад, Українська народна рада Пряшівщини (1945), Українська студія радіо (1945), Український національний театр (1945), хоч служити мали русинам Східної Словаччини”, вважаємо принаймні несерйозними. Як видно “проблема” навколо українців у наведеній енциклопедії була навмисно сполітизована, і то згідно з проектом марки “R. P. Magocsi and company”⁷. Подібні “наукові заключення” з’явилися також у роботах інших фахівців.

Різні фальшиві теорії про відмінність русинів од українців, а також намагання створити якийсь самостійний “русинський народ” та “державу Русинія” і з тим пов’язані претензії на ревізії кордонів, мають очевидний політичний характер. Рішенням “русинської проблеми” зумовлюється навіть “вступ до нової Європи”.

Словацькі масмедії невпинно приносять вістки про якийсь “русинський рух” у карпатському регіоні, якого в дійсності нема. Йдеться про спекуляції купки авантюристів, які намагаються дестабілізувати не лише Україну як суверенну державу, а й Словаччину. Отже, це є на шкоду обом країнам.

Метою таких дезінформацій є формування загальної думки, що після 1945 р. русинам була заподіяна велика кривда, що русинську національність було офіційно заборонено і т. п. Все це навмисно пов’язується з насильною акцією православизації, колективізації тощо. Протагоністи т. зв. русинського руху постійно кричать, що тут відбулася “більшовизація” й “насильна українізація” русинської культури і т. д. Однак, така демагогія стоїть на занадто слабких фундаментах, про що йтиметься далі.

У 1990 р. на Східній Словаччині з ініціативи та за безпосередньої участі заграничних експонентів була заснована організація “Русинська оброда”, біля якої вже понад 10 років групується “світове русинство”. Ця організація вийшла з т. зв. програмою деукраїнізації, бо нібито після Другої світової війни східнославацьких русинів було своєвільно проголошено за українців, бо нібито було зліквідовано “русинські школи” та припинене “русинське національно-культурне відродження”. Подібні організації з таким же завданням та під спільним покровительством виникли також у Польщі, в Закарпатській області України, в Угорщині та дальших посткомуністичних країнах.

Керівники тих організацій розпочали дику кампанію, спрямовану на деукраїнізацію та ліквідацію професійних українських установ, зокрема, їх чільних представників⁹.

Першорядним завданням “Русинської оброди” у Словаччині було за будь-яку ціну досягти розділення української етнічної спільноти на дві самостійні національні групи, що їм і вдалося під час вже згаданого перепису населення 1991 р. Русинами записалося 17 197 жителів, а українцями – 13 291 особа. Користаючись наданими можливостями національної презентації посередництвом синонімних назв однієї і тієї ж національної меншини, основна маса населення навіть не здогадувалася, про що тут йдеться. Крім цього, аж 49 099 громадян (між ними понад 20 тисяч таких, що вважають себе словаками) скористалися можливістю навести в анкеті неіснуючу русинську мову як свою материнську. Це також дало поштовх до неймовірно швидкого “виробництва” та реалізації “кодифікації літературної русинської мови” в 1995 р.

Наведені результати перепису населення вже понад 10 років використовуються як головний “аргумент” для підтримки та захисту антиукраїнських активностей “Русинської оброди”.

Однак рішення наведених національних проблем вимагає серйозного підходу на основі детального вивчення етнічної історії та етнічних процесів в даному регіоні. Тільки так можна позитивно впливати на становище національних меншин та регулювати процес їхньої інтеграції до політичного, суспільного й культурного життя в рамках спільної батьківщини та держави.

У цьому випадку ми намагалися хоча б частково торкнутися основних проблем, пов'язаних з інтерпретацією етнічної історії українців Східної Словаччини та їхньої національної ідентифікації.

Щодо проблематики походження та історичного розвитку українців Словаччини, то існує безліч праць авторів різних національностей та політичних орієнтацій. Поки що жодна з них не подає комплексної історичної картини цього надзвичайно цікавої та часто штучно проблематизованої етнічної групи. Стратегічно й економічно атрактивний карпатський регіон, де живуть українці, ще й сьогодні є об'єктом різних політичних спекуляцій та територіальних зазіхань. Отже, й з відповідною літературою необхідно працювати обережно та критично, оскільки багато праць ставить собі цілком інші завдання, ніж це вимагається від науки.

Надзвичайно складні геополітичні, соціально-економічні та етнічні процеси в обстежуваному регіоні є предметом зацікавлення фахівців різного рангу та спрямування і в наш час. Відрадно є те, що й у Словаччині в останніх десятиріччях появилися цілком слушні та об'єктивні наукові праці з проблематики історії та етнокультурного розвитку українців Східної Словаччини¹⁰. Однак синтетичне опрацювання даної проблематики ще тільки чекає на своїх авторів.

Предметом суперечок у зв'язку з дослідженням українців (русинів, лемків¹¹) Словаччини та Польщі є, зокрема, питання етногенезу та автохтонності цього населення, а також періоду заселення даної області Карпат. Дискусія навколо цих питань вже довго ведеться у двох основних напрямках. Українські та російські вчені переконливо доводять східнослов'янське походження цієї етнічної спільноти. Неупереджені чеські, словацькі та польські дослідники акцептують цю дійсність¹². Інші, під впливом різних ідеологій та геополітичних стратегій в окресленому карпатському регіоні, поширюють фальшиві теорії про західнослов'янський характер етнографічних груп русинів (лемків), які, на їхню думку, сформувалися з первісного словацького та польського населення під впливом т. зв. пастушої (волоської) колонізації румунського походження¹³. На жаль, оці антиукраїнські теорії є актуальними наперекір тому, що вже

давно були науково спростовані¹⁴. Значна частина словацьких істориків дійшла висновку, що в рамках т. зв. волоської колонізації на території сучасної Східної Словаччини вже переважав український елемент і що тодішній термін "волох" мав соціально-правовий, а не етнічно-культурний зміст¹⁵.

Наперекір сучасним політичним границям, етнічну історію українців Східної Словаччини слід досліджувати в ширшому географічно-історичному контексті. Та ж сьогоднішня територія західних, зокрема закарпатських областей України, як і Північно-Східна Словаччина (колишній Земплєнський, Шариський та Списький комітати), протягом довгих століть управлялися в рамках тих же державних утворень, а їх населення століттями переслідувала спільна доля.

Що торкається заселення теперішніх найзахідніших українських етнічних областей Карпат, то донедавна мали своє місце теорії, за якими цей регіон, включаючи Північно-Східну Словаччину, в давньому минулому був пустинним і що нібито перші сліди людини тут появляються аж в період т. зв. волоської колонізації в XIII ст. Найновіші археологічні та історичні дослідження підтверджують, що заселення більшої частини Східної та Середньої Європи, в тому числі й території сучасної Західної України та Східної Словаччини, почалося ще від давнього кам'яного віку¹⁶. Однак це аж занадто віддалені першопочатки нашої історії, які наразі не будемо детальніше аналізувати.

Загальновідомо, що початки формування українського етносу на території теперішньої Закарпатської області України та Східної Словаччини сягають періоду VI–VII ст., коли у Карпати проникають різні східнослов'янські племена. Причиною цього були передусім натиски та напади кочівників з областей Дністра, Пруту та Чорного моря¹⁷. Дискусійним залишається хіба що питання інтенсивності та територіального розповсюдження східнослов'янського етнічного елемента, зокрема, у напрямі на захід.

Відомо, що на території сучасних західноукраїнських етнічних земель жили люди південно-західної групи східних слов'ян. Від V ст. називали їх "венедями", "антами" та "склавами". На думку деяких істориків, попередниками закарпатських, отже, й теперішніх

східнослов'янських українців було плем'я хорватів (білих хорватів) — південне відгалуження східних слов'ян, яке проникло у ці краї в VII—VIII ст. з придніпровських областей. Однак білі хорвати в основному не відрізнялися ні мовою, ні своєю культурою від решти племен, що жили тоді на території нинішньої України. Етимологія їхнього найменування походить від гір Карпати — “хорвати” (“горбати”, “горвати”), тобто мешканці гір. Прикметниками “білий”, “червоний”, “чорний” позначали колись світові сторони. Отже, білі хорвати були властиво мешканцями західних місцевостей карпатських гір. Частина з них пізніше переселилася на південь і стала основою нинішньої південнослов'янської етнічної групи хорватів. Решта перемішалася з іншими старослов'янськими племенами, які почали називати себе русами, росами, руськими людьми. З першої половини IX ст. термін “руський” набував загального поширення¹⁸.

Перші письмові згадки про державне утворення згаданих племен, тобто Київську Русь, знаходимо в історичних джерелах першої половини IX ст. У X ст. роздрібнені слов'янські племена об'єднуються в рамках згаданого державно-політичного об'єднання, тому плем'я хорватів останній раз згадується в 992 році¹⁹. Київська Русь поступово об'єднала усі згадувані племена, наслідком чого утворюється староруська етнічна спільнота, з якої пізніше сформувалася самобутня українська нація. Однак питання західного “кордону” Київської Русі є й сьогодні предметом багатьох дискусій, які можуть тривати безкінечно, бо ж стабільних кордонів у той час ще не було. Рішення цього питання вимагає дуже конструктивну інтердисциплінарну співпрацю істориків, археологів, етнологів та інших спеціалістів суспільнознавчих наук.

На думку декотрих старших дослідників, невеликі групи руського (українського) населення появилися на території нинішньої Східної Словаччини у VIII ст. як члени угорських воєнних та вартових дружин²⁰. Відома хроніка Аноніма подає відомості, що в X ст. староукраїнське населення (Rutheni) з області Дніпра разом із мадярами значною кількістю прибуває на закарпатські землі. В XI—XII ст. староукраїнські (руські) вартові виконували для угорських королів подібні служби, як і печеніги, половці, а

пізніше язиги та кумани. Королівські придворні вартові називалися рутенами ще у XIV ст., коли вже між ними етнічних русинів не було²¹. На підставі того можна твердити, що перші руські (староукраїнські) поселення на території Східної Словаччини почали виникати вже в X—XI ст. в процесі забезпечування охорони угорських землеволодінь, зокрема, в низинних областях. Про таке заселення донині свідчать назви деяких сіл в південній частині Земплена (Ruske, Ruskov) та Угорщини (Goncuzuska). Звичайно такі поселення виникали в пограничних смугах та на перехрестях значних доріг²².

Після розпаду Київської Русі в другій половині XII ст. на самостійні дрібні князівства, а особливо після нападу та захоплення руських земель монголо-татарами (1241 р.), розпочалося інтенсивніше заселення Південно-Західних Карпат вже міцно сформованим руським, тобто староукраїнським етнічним елементом. Одночасно й Угорщина в XI ст. посуває свої границі на північно-східні хребти Карпат. Подібна доля спіткала й інші західні області з руським населенням. Польща за допомогою Угорщини загарбала собі Галичину, а Північна Буковина була приєднана до Молдовського князівства.

Процес заселення Північно-Східної Словаччини завершується в основному протягом XV—XVI ст., що було зумовлене певними економічними та політичними факторами. Далше заселення відбувається, головним чином, внаслідок зміцнення феодалної експлуатації в Галичині та на Закарпатті і пошуку тут нових можливостей для існування. Великою мірою цьому сприяли і втечі селян, зокрема бунтівників та розбійницьких елементів, перед розправою панівних верств, а також невпинні татарські вторгнення²³.

Місцеві феодали з метою підвищення продуктивності своїх господарств намагалися всякими способами підтримувати колонізаційний процес. Вони надавали новим поселенцям різні пільги та вигоди (концесії), внаслідок чого український етнічний елемент утворює понад 300 сіл в області Східної Словаччини. Завдяки тому тут сформувалися панства (маковицьке, стропківське, чичавське, гуменське і т. д.).

Українські поселення в цьому краї виникали аж до XVI ст. Як нові поселення (villa po-

ва) на Земплині в 1572 році згадуються, наприклад, Чертіжне, Владича та Бистре. У Шариші на маковицькому панстві в 1600 році наводяться Кореївці, Порубка, Чорне, Вишня Писана, Нижня Писана, Довгуня, Белеївці, Вишній Комарник, Микова, Бодружаль, Гунківці, Поляна, Дрічна, Гутка, Бистра²⁴.

Нові поселенці принесли із собою свою руську (українську) мову, свою віру та надзвичайно багату матеріальну й духовну культуру. Крайні народні традиції збереглися й донині. А якраз мова, віра, народні традиції є тим найпереконливішим свідченням про етнічний характер заселення Північно-Східної Словаччини. Наукові етнографічні, фольклористичні, лінгвістичні, теологічні та інші роботи яскраво свідчать про те, що тут споконвіку живуть українці²⁵. Будь-які спроби елімінувати український характер цього населення (в смислі вже згадуваних штучно вдуманих теорій на основі т. зв. волоського права і т. п.) є безпідставними та шкідливими.

Як впливає з багатьох досліджень, пастівництво в переважній частині Північно-Східної Словаччини ніколи не було основним заняттям населення. Крім того, поняття “волох” (“валах”) не означало етнічну приналежність, а лише заняття згідно з волоськими вівчарськими традиціями. Отже, майже ніхто з вівчарів у Східній Словаччині не ідентифікував себе з румунською етнічною приналежністю. Хоча в області Шариша та Земплена існують деякі згадки про волохів (документи XV ст.). З реєстрів церковних податків випливає, що це були волохи “руської віри”, отже, й тієї ж етнічної приналежності²⁶. Румунський етнічний елемент в рамках згаданої колонізації не проникнув далі, ніж до Ужгородського комітату. Звичайно, певні впливи румунської культури в досліджуваному українському середовищі можна виявити, зокрема в традиційному вівчарстві та його термінології. Однак, по суті вони нічим не сильніші, ніж в інших, словацьких та польських гірських пастуших областях. Зрозуміло, що й руська (українська) колонізація проникала далі на захід, але в словацькому та моравському середовищі її етнічний ефект вже менш відчутний.

В області Східної Словаччини поселялася переважно землеробська людність, яка частково займалася й пастівництвом. Якраз тому в даній спільноті не сформувалася панівна шлях-

та, ані виразніші міські соціальні верстви. Не було тут також сильнішої верстви вільних землеробців. Власниками феодальних латифундій в українській етнічній області в Східній Словаччині були переважно мадяри, шляхта також була іноетнічного походження. Переважна частина українців поселилася в цьому середовищі вже в період розвинутого феодалізму та сформованого суспільства з чужою пануючою верствою, в яку проникнути було дуже важко. А якщо окремі такі випадки ставалися, то лише за рахунок повної асиміляції. Подібно це було й з українськими (руськими) поселенцями в містах.

Безперечно, що і дана дійсність значною мірою відбилася на ментальності цього населення, що проявляється передусім у низькому рівні самовпевненості, безграничній слухняності, покірності, пристосуванстві та скромності. Оці риси характерні для переважної більшості сільського населення і донині. Цілком закономірно, що вони мають значний вплив також на етнокультурні, релігійні, політичні та інші виміри формування даної спільноти.

Це все у свою чергу спричинилося до того, що українське населення досліджуваного регіону ніколи не творило якусь автономну чи адміністративно-політичну одиницю. Хоч з літератури відоме поійменування цієї області — “Руська країна”, однак у даному випадку йшлося скоріше про етнічно-адміністративний, ніж політично-самоврядувальний характер цього поняття. Термін “країня” (країна) вживався на позначення окраїнних (приграничних) частин поодиноких комітатів чи панств (“маковицька країня”, “гуменська країня”), він по суті відповідає терміну “дистрикт”, тобто округ (район) землеволодіння. З цим, без сумніву, пов’язані й назви окремих сіл в досліджуваному регіоні — Країня Бистра, Країне Чорне, Країня Поляна, а також прізвиськ — Країняк, Країник і т. п.

До предметної області відносилася загальна назва північної частини тодішньої Угорщини — “Felvidek”.

Українська етнічна область в Угорщині найчастіше позначалася назвами “Угорська Русь”, “Карпатська Русь”, “Підкарпатська Русь”. Між населенням були відомі географічні назви — “Закарпаття”, “Підкарпаття”. Такі й подібні назви в умовах чужого владарювання навмисне запроваджувались. Пред-

ставники панівних народів, звичайно, ніколи не мали інтересу підтримувати національно-усвідомлюючий процес закарпатських русинів-українців, тому завжди посилювались сепаратистичні тенденції всередині даної спільноти. Ідея об'єднання русинів-українців викликала в них тривогу. Етнонім "українець" та взагалі українська ідея в даному карпатському регіоні ніколи не були прийнятними²⁹.

Отже, коріння політичного русинізму сягають періоду мадяризації в рамках Угорської держави та Австрійсько-Угорської монархії. На противагу цьому сепаратизму, як складової частини політики мадяризації в половині XIX ст., між закарпатоукраїнським населенням дуже сильно закорінився національно-визвольний рух русофільської орієнтації, який підкріплювали російські пануючі кола та націоналісти. Руське населення на північній стороні Карпат в рамках поміркованої Австрії під впливом свідомої інтелігенції, зокрема львівської, дуже швидко усвідомило собі своє спільне походження з рештою українського народу. Однак народні будителі русинів Угорщини (О. Духнович, А. Добрянський та інші), хоч і визнавали етнічну єдність угорських (підкарпатських) та галицьких русинів-українців, українську орієнтацію помилково вважали шкідливою. Вони даремно чекали спасіння від "російського брата". І так, шукаючи виходу із скрутного положення, підтримували ідеї, які відкидали самобутність українського народу, а українців вважали складовою частиною "великого російського народу", тобто малоросами. Однак ні О. Духнович, ні інші будителі ніколи не підтримували русинство як самостійний національний рух. Це просто спекуляція сучасних "русинських" сепаратистів. Наші будителі були просто русинами (малоросами, українцями) великоруської орієнтації. У рятівничу місію Росії по відношенню до малих слов'янських народів тоді вірили і представники інших слов'янських народів, включно словацьких народівців, згуртованих навколо Штура і т. п.³⁰ Тому будь-які спроби ототожнювати національно-визвольний рух періоду XIX ст. із сучасним т. зв. русинським рухом є безпідставними та принижуючими по відношенню до народних будителів.

О. Духнович у своїй культурно-просвітній, публіцистичній та, зокрема, літературній

діяльності користувався церковнослов'янською мовою, яку намагався збагатити деякими елементами місцевих діалектів. Щодо лексики та граматики, то він орієнтувався на російську мову. Вплив русофільської орієнтації в закарпатській спільноті був відчутний також після Першої світової війни.

Паралельно з тим дедалі міцнішає ідея об'єднання Підкарпатської Русі з Україною. Вона набуває актуальності, зокрема, в процесі розпаду Австро-Угорської монархії. Вже тоді величезна частина закарпатських русинів, за прикладом своїх галицьких одноплемінників, усвідомлює свою приналежність до українського народу. Все частіше до вжитку входять назви "Підкарпатська Україна", "Карпатська Україна", "Закарпатська Україна"³¹.

Після Першої світової війни, на основі рішень Паризької конференції та Сен-Жерменського договору від 10 вересня 1918 р., Закарпаття приєднано до Чехословацької республіки, в рамках якої творило самостійну політично-адміністративну одиницю під назвою "Підкарпатська Русь". Однак найзахідніша частина української етнічної області була вже складовою частиною Словаччини. Тут і надалі відбувався складний національно-усвідомлюючий процес з різними напрямками в залежності від того, до якої держави тяжіли представники окремих рухів. Самозрозуміло, що крім тих, які підтримували ідею автономії в рамках Чехословаччини, були сили, зокрема, з-поміж закарпатських мадяр, які боролися за приєднання до нової Угорської держави. Своє місце тоді мала й русофільська орієнтація, відгалуженням якої стала також ідея самостійного "карпаторусского народа" та його держави.

Національно-просвітницька робота в міжвоєнному періоді в основному лежала на плечах греко-католицьких священників та учителів церковних шкіл. Як навчальна мова домінувало тут т. зв. "язичіє" — мішанина народно-розмовних, церковнослов'янських та російських виразів. Молодь виховувалася в такому дусі, що русини є складовою частиною українського або російського народів. Чисто "русинська" ("карпаторусинська") орієнтація була тоді дуже слабка. У статистичних даних це населення наводилося в одній рубриці під назвами "малороси" ("українці") та "русские".

Наперекір ускладненню етнокультурного процесу, основна частина підкарпатських русинів чимраз більше набувала переконання, що своєю культурою, мовою та вірою належить до великого українського народу і що її дальшу перспективу може гарантувати тільки соборна Україна.

Українська ідея на Закарпатті мала дуже сильне коріння, що нарешті кульмінувало у створенні самостійної Карпатської України (1938–1939)³². Рух за з'єднання Закарпаття з Україною виходив з глибини народних мас. Хоч були тут сили, які мали свої програми державного самовизначення, але вони становили меншість. Долю вирішує більшість. Так сталося і на Закарпатті. Як засвідчують найновіші дослідження, народні ради та масові народні з'їзди остаточно вирішили питання національної ідентифікації та державної приналежності закарпатських русинів³³.

У 1945 р. основна частина закарпатської етнічної території була включена в склад України в рамках Союзу радянських соціалістичних республік. Лише найзахідніша гілка закарпатоукраїнського населення залишалася й надалі у складі Чехословаччини, а від 1993 р. самостійної Словацької республіки.

У даному контексті слід навести факт, що в березні 1945 р. в Пряшеві виникла Українська народна рада — представницький орган українсько-руського населення Словаччини³⁴. Це був визначний акт, посередництвом якого русини (“руснаки”) Східної Словаччини офіційно та однозначно декларували свою національну приналежність.

Цікаво запримітити, що в цей вирішальний період в українсько-руському середовищі Пряшівщини вже ніхто не висував ідею “русинського народу” чи самостійної “русинської” національності. А політична ситуація в цьому відношенні не могла бути вирішальною. Адже більшість населення, яка позначалася історичною назвою “русини”, вже давно усвідомила собі українську приналежність. Маємо на увазі галицьких, буковинських та волинських русинів, які були тут 90 % часткою цього донині штучно проблематизованого населення. Жителі Підкарпатської Русі також ідентифікували себе українцями та добровільно приєдналися до України.

Співналежність русинів до українського народу дуже чесно та спокійно прийняла ос-

новна частина русофільської інтелігенції. Після Другої світової війни русофільська ідея в Східній Словаччині закономірно втратила свій сенс.

Дана дійсність рішуче заперечує усі заяви про “насильну українізацію” русинів у 50-х р. Рішення про українське національне відродження цього населення було прийняте набагато скоріше. Це був результат довготривалого національно-усвідомлюючого процесу. Таке рішення безсумнівно було тоді проявом самоідентифікації переважної більшості народних мас. Було це єдине правильне рішення, хоч теоретично існували ще й інші можливості вибору національності — російської, “русинської” або словацької.

У післявоєнний період російська орієнтація в досліджуваній області втратила не тільки своє наукове, але й політичне обґрунтування. Адже і самі російські представники неодноразово натякали на абсурдність русифікації населення цього регіону. Отже, українська мова в школах була запроваджена натомість російської, а не “русинської”, як то постійно твердять представники політичного “русинізму”.

Рівнозначність “русинської” й української національності акцентували й міжнародні наукові кола. Чеська академія наук ще в 1919 р. дійшла до висновку, що мова жителів Підкарпатської Русі є та ж сама, що й у галичан, тобто українська (малоруська) і що нема рації створювати іншу літературну мову.

Із наведеного видно, що аж ніяк неможливо сумніватися в правильності рішення тодішніх політичних представників руського населення Пряшівщини. Ототожнення русинів з українцями мало раз і назавжди припинити безглузду ворожнечу стосовно національної приналежності віками пригнічуваного закарпатського населення, що вело до його послаблення та прискореної асиміляції.

Все-таки спірним може бути питання, чи згадане рішення про національну орієнтацію русинів Східної Словаччини реалізувалося правильним способом та послідовно і чи взагалі тут були можливості його повної реалізації в умовах тоталітарного суспільства, яке будувалося на деструктивних інтернаціональних принципах.

І прямо-таки дивно, що вожді сучасного політичного русинства усі ці питання обходять. Або взагалі не хочуть чути про те, що якраз наслідком політичних рішень у післявоєнний пері-

од було зманіпульовано переселення (оптація) українців Східної Словаччини³⁵, що якраз наслідком політичного рішення в 1952 р. стала ліквідація Української народної ради Пряшівщини³⁶, що багато представників українців у ці критичні роки було звинувачено в т. зв. буржуазному націоналізмі³⁷, що були придушені будь-які спроби рішення проблем національно-культурного життя, що наслідком т. зв. інтернаціональної політики було майже повністю знищене українське шкільництво в Словаччині, що й пізніше українські культурні та громадські діячі ставали жертвою т. зв. нормалізаційного процесу в 70-х рр. і т. д. На нашу думку, якраз оці проблеми мали б бути у центрі підвищеного інтересу фахівців, які “рішають” т. зв. русинсько-українську проблему. Все це можна об’єктивно осмислити тільки на основі серйозних досліджень, а не примітивного політиканства.

Українці в Словаччині є, отже, автохтонними жителями. На жаль, в умовах різних держав та режимів тенденції прискорення асиміляції цієї етнічної спільноти були завжди. Ні мадяри, ні чехи, ні словаки не хотіли і нині не хочуть визнавати закарпатських українців частиною вже сформованої української нації. Так за часів Австро-Угорщини, як і першої Чехословацької республіки та, на здивування, й після т. зв. ніжної революції, всіляко приховувалася і спотворювалася історія цього населення, переслідувалася його мова, культура. Чужинці завжди чинили різні перешкоди і щодо плекання своєї культури, зумисне дробили і протиставляли одні регіони української етнічної території іншим навіть у назвах. Беззастережно трактували закарпатських українців як складову частину інших націй — угорців, росіян, словаків, поляків, а то й взагалі — екзотичними безіменними “тутешняками”. Формування національного усвідомлення відбувалося тут значно повільніше порівняно з основною масою українського народу. Тому, наприклад, термін “українець” (“український”), який виник вже в XII ст.³⁸, в досліджуваній області починає з’являтися аж на початку XX ст. Національна невизначеність та регіональна свідомість цього населення є наслідком та свідченням довготривалого гноблення в умовах різних режимів.

Терміни “русин” та “українець” в аспекті етнічної чи національної приналежності є рівнозначними. Етнонім “русин” відноситься до

всіх українців. Ця історична назва сягає славної доби Київської Русі. Є й інші народи, які називаються по-різному. І ніхто не наважиться зловживати їхні назви на сепаратистичні цілі. Зловживання історичних назв на дестабілізацію та дезорієнтацію національних груп є принаймні безвідповідальним та неморальним.

Так званий русинський рух у Словаччині після 1989 р. має виключно політичний характер, намаганням якого є, крім іншого, загальмувати дотеперішній успішний розвиток словацько-українських взаємовідносин.

Подібні заклоування впливають також із досліджень Словацької академії наук, згідно яких штучно підтримуваний конфлікт “між українським напрямом, репрезентованим Союзом русинів-українців Словаччини та русинським напрямом, який представляє організація “Русинська оброда”, набуває політичних розмірів... Такий стан створює передумови для прискорення асиміляції, яка й без того порівняно велика. На відміну від інших національних меншин, настала очевидна парадоксальна ситуація, коли попри загальні прагнення до інтеграції поодиноких меншин, дана меншина внутрішньо розкладається. Наслідком того зменшується не лише її пропорціональне заступлення в кількості населення в Словаччині, але паралельно з тим знижується також вагомість її суспільного положення в Словаччині”³⁹.

Автори дослідження констатують, що “у випадку русинів, руснаків, українців, карпаторосів... на Словаччині розходиться про той же самий етнос, в рамках якого в сучасному відбувається боротьба між двома орієнтаціями”. Як далі зауважують розмежування предметного етносу на русинів та українців не можна здійснити ні на основі територіального критерію, ані на основі історичного та культурного розвитку включно конфесійної приналежності. На їхню думку “залишається єдиний повністю прийнятний (! — прим. М. С.) критерій, а саме вибір певної національної приналежності за власним рішенням окремої особи”⁴⁰. Навряд, чи такий критерій можна повністю акцептувати, як твердять автори. Адже вони самі в іншому місці цитованої праці заявляють, що існують ситуації, які змушують окремі особи відповідати так, “як від них очікується”⁴¹.

Ніхто з нас не заперечує демократичне право громадян декларувати свою національну

приналежність за власним бажанням та вибором. Але якраз можливості вибору при переписі населення 1991 р., на нашу думку, у випадку українсько-руської спільноти були очевидно спекулятивними з метою досягти того, чого ми стали свідками. Адже ж таким способом цю спільноту можна було поділити ще й на дальші групи (“руснаків”, “карпаторосів”, “малоросів”, “лемків” тощо). Таким же способом не важко роздробити будь-який народ. Формуляри переписних анкет в умовах багатонаціонального суспільства мали б готувати висококваліфіковані комісії за участі представників конкретних національних меншин, а також спеціалістів, які не лише докладно розбираються в таких складних категоріях, як нація, народ, національність, етнічна група, етнографічна група, національна приналежність, громадянська приналежність, мова, діалект і т. д., але знають також історію поодиноких меншин. У зворотному випадку може настати принаймні хаос, якщо не кривда. Прості, тобто неосвічені в даній проблематиці люди, дуже легко піддаються різним маніпуляціям, зокрема в так чутливих національних та конфесійних питаннях. Яскравим свідченням того є криваві події на території бувшої Югославії та в інших частинах світу.

Перепис населення не завжди об'єктивно відображає етнічний чи національний склад населення. Результати перепису детерміновані багатьма історичними, психологічними, соціальними та, зокрема, політичними факторами. Отже, вони не можуть бути основним критерієм державної політики у відношенні до національних меншин. Тим більше у випадку українсько-руської спільноти в Східній Словаччині, коли значна її частина скористалася можливістю записатися русинами не заради того, щоб відокремити себе від українців, але цілком з інших причин. Даний факт слід розглядати перш за все з психологічного погляду. Історично склалося так, що регіональне чи традиційне почуття “руськості” в даному регіоні ще й нині переважає над загальноукраїнськими ідеями. Переважна частина простих людей не задумується над конкретними питаннями в переписних анкетах, отже, вирішальними тут є емоції. Не треба теж забувати, що частина населення в Східній Словаччині поєднує свою “русинську” прина-

лежність з конфесією, тобто греко-католицькою або православною вірою.

Однак, найвагомішою є та дійсність, що основна більшість східнославацьких громадян українсько-руського походження (понад 100 тисяч) свою національність з різних причин ототожнює з громадянською або державною приналежністю.

ПРИМІТКИ

1 Štatistická ročenka Slovenska 1991. Bratislava 1991; Štatistická ročenka Slovenska 2001. Bratislava 2001.

2 Фединишинець, В.: Мирна наша русинська путь. Русинська оброда. Пряшів 1992; Русин, 3/1991. Русинська оброда. Пряшів.

3 Див.: *Záznam z rokovania podpredsedu vlády SR Jozefa Kalmana s reprezentantmi organizácií Rusínskej obrody a Zväzu Rusínov-Ukrajincov SR, ktorá sa uskutočnila dňa 11.7.1996 v Košiciach.* Декларація Народної громади русинів-українців Словаччини 2000; *Petícia občanov SR na zachovanie jednoty etnika (z майже 9000 підписами) та Návrh opatrení na záchranu etnika (Rusíni, Rusnáci, Ukrajinci...)* – матеріали були 17.12.2001 р. здані в Канцелярію Національної ради Словачької республіки.

4 *Karpatskí Rusíni.* Text Magocsi, P. R. Видав Карпаторусинський дослідний центр, США, 2000; *Ja Rusyn by v, jsem i budú a 26. mája 2001 pri sčítaní ľudu na to ne zabudu – leták vydalo združenie inteligencie Rusínov Slovenska.* Výrobu letáku finančne podporili: Carpatho-Rusyn Society Pittsburg, USA, Michal a Galina Zarechrtak, Washington D.C., USA, Ministerstvo kultúry SR; Див. також: *Rusíni a sčítanie obyvateľstva na Slovensku.* Dukla, týždenník občanov Podduklianskeho regiónu, roč. XI., č. 20, 14.5.2001, с. 14; Зозуляк, А. (координатор кампані перед списуванням): Русинів на Словенську є о 41 процент веце, конкретно 24 201! Народны новинки, р. XI, ч. 44–46, 14.11.2001, с. 1.

5 Порівн.: Яцканин, І.: Україна на сторінках словацької преси. – *Slovensko-ukrajinské vzťahy v oblasti národnostných menšín.* Zborník materiálů z medzinárodnej vedeckej konferencie K otázkam jazyka, vzdelávania a kultúry ukrajinskej národnostnej menšiny žijúcej na Slovensku a slovenskej národnostnej menšiny na Ukrajine. Prešov, 28–29 december 1998. Пряшів 1999, с. 140–144.

6 *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenka.* Veda, vydavateľstvo SAV, 1995, II. zv., s. 275.

7 Детальніше див.: *Sopoliga M.: Encyklopédia ľudovej kultúry z hľadiska prezentácie Rusínov-Ukrajincov.* – *Slovenský národopis*, Bratislava, roč. 43, č. 4/1995, с. 503–506.

8 Magocsi, P. R.: *Karpatskí Rusíni: súčasný stav a perspektívy v budúcnosti.* – *Slovenský národopis*, 40, 2/1992, с. 183–192; Магочі, П. Р.: *Нова словянська народність? – Русин, 1–2.* Пряшів 1998, с. 27–30; Фединишинець, В., ц. п.

9 Одним з головних об'єктів т. зв. програми деукраїнізації став і Музей української культури в Свиднику, якому на протязі 1991–1996 рр. сім разів насильно міняли назву.

10 Haraksim, L.: *K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do roku 1867.* Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Bratislava 1961; Ванат, І.: *Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини, I (1918–1938).* Пряшів 1990. II (1938–1948). Пряшів 1985; Науковий збірник музею українсько-руської культури в Свиднику (далі: НЗ МУРК), том 1–22; Мишанич, О.: *Карпати нас не розлучать.* Ужгород 1993; Ванат, І.: *Матеріали до Української народної ради Пряшівщини.* Пряшів, 2001 і т. д.

11 Лемки — найзахідніша українська етнографічна група в області північних та південних Карпат (Низьких Бескид). Внаслідок післявоєнних міграцій в рамках акції "Вісла" біля 70 % лемків із північної (польської) сторони було виселено в Україну та до західних областей Польщі.

12 Niederle, L.: Rukovět slovanských starožitnosti. Praha 1953; Chaloupecký, V.: Staré Slovensko. Bratislava 1923; Halaga, O.: Slovenské osídlenie Poxisia a východoslovenskí gréckokatolíci. Košice 1947; Etnografický atlas Slovenska Bratislava 1990; Podolák J.: Niektoré problémy porovnávacieho štúdia ľudových kultúr karpatskej oblasti — Ludová kultúra v Karpatoch Bratislava 1972; Olszański, H.: Budownictwo chlopskie na pograniczu polsko-ruskim na Podkarpaciu. Wzajemne Powiazania i różnice. — Tradície staviťstva a bývania na Slovensku. Bratislava-Svidník 1999, c. 35—50.

13 Uličný, F.: Dejiny osídlenia Šariša. Košice 1990; Reifuss R.: Lemkowie jako grupa etnograficzna. Sánok 1998. Czajkowski, J.: Štúdiá nad Lemkowszczyzna. Sánok 1999.

14 Granjala, D.: Rumunské vlivy v Karpatech. Praha 1938; Гошко, Ю.: Населення Українських Карпат XV—XVIII ст. — Київ, 1976; Гошко, Ю.: Звичаєве право населення Українських Карпат та Прикарпаття XIV—XIX ст. — Львів, 1999; Langer, J.: Jurij Hoško: Obvyčejové právo v ukrajinských Karpatech a Pfikarpatí. — Ethnologia Europae Cenntralis. Časopis pro národopis strední Európy, 5 JBmo2001, c. 91—93.

15 Ratkoš, P.: Rozvoj valašského ovčiarstva a jeho prírodné podmienky v 14.—17. st.-Nové obzory. Košice, roč. 26, 1984; Chaloupecký, V., ö. d. Ľ. ě. d.

16 Varsík, B.: Osídlenie košickej kotliny, I. Bratislava 1964.

17 Niederle, L., ö. d. Ľ. ě. d.

18 Сополіга, М.: Народне житло українців Східної Словаччини. Пряшів 1983; Krasowski, L.: Problém Rusinův v Beskidzie Niskim — Lemkowie w historii i kulturze Karpát, I. Sánok 1995, c. 381—386; Термін руський аж до X ст. виключно вживався для позначення предків сучасних українців. В такому розумінні він побутує в західноукраїнських етнічних областях донині. Від X ст. цей термін привласнюють собі московити і сьогодні він вживається на позначення російського (москальського) народу. В декотрих мовах, наприклад, в польській, в сучасному вживають два терміни: "ruski" — український, "rosijskij" — російський. На жаль, словацька літературна мова знає лише термін "ruský", що комплікує висвітлювання етнічної історії українців.

19 Мельник, Б. — Шишкина, Е. В.: Ранняя этническая история южных славян. Запорожье, 1979, c. 32.

20 Čada, F.: Jazyková otázka na Slovensku a Podkarpatské Rusi v historickém vývoji. Brno 1929, s. 13.

21 Gajdoš, M. — Konečný, S. — Mušinka, M.: Rusíni/Ukrajinci v zrkadle polstoročia. Niektoré aspekty ich vývoja na Slovensku po roku 1945. Prešov-Užhorod, c. 8.

22 Varsík, B.: O pôvode a etymológii niektorých miestnych názvov na východnom Slovensku.— Sborník Filozofickej fakulty

Univerzity Komenského, IX, Bratislava, 1958, s. 143—151. Haraksim, L.: ö. d., c. 14; Hodinka, A.: A munkácsi görögkath, pus-pókseg története. Budapest 1909, c. 65—67.

23 Гошко, Ю.: Населення Українських Карпат, ц. п., с. 11; Podolák, J.: ö. d., Ľ. ě. d.

24 Conscriptio portarun čom. Zempliniensis, 1572. Krajinský archív, Budapest, sign. A-2677; Registrum restantionis domorum čom. Sarosiensis, 1600. Krajinský archív, Budapest, sign. A — 2655. — In.: Haraksim, L., ö. d., Ľ. ě. d.

25 Etnografický atlas Slovenska, ц. п.; Латта, В.: Атлас українських говорів Східної Словаччини. Пряшів 1991; Podolák, J. a kól.: Horná Cirocha. Vlastivedná Monografia zátopovej oblasti. Košice 1985; Podolák, J. a kól. Zamagurie. Národopisná monografia oblasti. Košice 1972; Сополіга, М.: Перлини народної архітектури. Пряшів 1996; НЗ МУРК, ц. п.; Краєзнавчий словник русинів-українців Пряшівщини. Пряшів 1999 і т. д.

26 Haraksim, L., ц. п., с. 18; Гаджега, В.: Додатки до історії русинів і руських церковей в бувшій жупі Земплинській. — Науковий збірник товариства "Просвіта". Ужгород 1932 (IX), c. 5—20; 58—62.

27 Granjala, D.: ц. п.

28 З метою зберегти цілісність Угорщини були спроби створити автономію під назвою "Руська крайня". Детальніше див.: Нариси історії Закарпаття, том II (1918—1945). Ужгород 1995, c. 53—57.

29 Порівн. Мишанич, О.: ц. п., с. 197—250.

30 Сополіга, М.: До питань етнічної ідентифікації та сучасних етнічних процесів українців Пряшівщини. — НЗ МУРК, № 22. Пряшів 2001, c. 225.

31 Порівн.: Нариси історії Закарпаття, ц. п.; Ванат, І.: Матеріали..., ц. п.

32 Гостиняк, С.: Державнотворчі намагання закарпатських українців у "Щоденнику" Василя Гренджі-Донського. — НЗ МУРК, № 19. Пряшів 1994, c. 388—403; Белень, М.: Карпатська Україна в портретах. Ужгород 1998; Возз'єднання. Збірник Архівних документів і матеріалів (травень 1944—січень 1946рр.) про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною. Ужгород 2000.

33 Нариси історії Закарпаття..., ц. п., с. 46—53; Ванат, І.: До питань про так звану українізацію русинів Пряшівщини. — Додаток до г. "Нове життя", № 50—51/1993 р.

34 Ванат, І.: Матеріали..., ц. п.

35 Ванат, І.: Волинська акція. Пряшів 2001.

36 Ванат, І.: Матеріали..., ц. п.

37 Bamovský, M.: K otázke takzvaného ukrajinského buržoázneho nacionalizmu na Slovensku. — Historický časopis, 44, I, 1996, c. 64—82.

38 Марченко, М.: Історія української культури. Київ 1961, c. 68.

39 Gajdoš, M.: Otázky identity Rusinův (Ukrajincův) na Slovensku v 90 rokoch. — Slovensko-ukrajinské vzťahy..., ö. d., c. 98—105.

40 Там само, c. 101/102.

41 Там само, c. 98—99.

Slovak republic do to its geographical location and complicated historical conditions became a multinational state. Our government is concern primarily with the Hungarian an gipsy minorities and less with the problems of other nations living in Slovak republic. One of them is a group of people called "Rutheni", "Rutheni-Ukrainians" which according to data we have approximately 35 thousands and in reality more then 120 thousands. They live in 220 villages in North-East region, on the border with Poland. The fact that those people never lived in the same political unity with the rest of Ukrainians created complex ethnic processes which one has to know in order to understand their history and culture. Compare to the rest of Ukrainians their national and ethnic consciousness was formatting much slower and more complicated compare with the main mass of Ukrainians.